

За час гэты, за кароткі,
Як выгнала катаў!
Не злічыць тваіх здабыткаў
І не змерыць меркай...
Чалавек твой на свабодзе
Стаўся чалавекам (221).

Адкінуўшы ўбок ідэалагічныя і палітычныя ўмоўнасці, якія сёння гнятуць нашу навуку, заўважым, што працытаваныя радкі сведчаць пра даволі значную адметнасць гістарызацыі нацыянальнай свядомасці – адметнасць, у выніку якой рэаліі жыцця робяцца часткаю гістарычнага міфа, абміфалагізоўваюцца мастацкай творчасцю; гэтыя рэаліі беларускае мастацтва адвечна паважае як натуральны працяг беларускай гісторыі, які яно, мастацтва, стварыла сакральна на падставе міфалагічна-фалькорнага рамантызму. Адбываецца якаснае пераўтварэнне беларускага мастацкага светатварэння: у пошуках і творэнні сваёй гісторыі мастакі-літаратары прыходзяць ад міфарамантычнай містыфікацыі да міфарэалістычнай фальсіфікацыі рэчаіснасці.

Міфалагізацыя беларускай гісторыі – важны феномен гістарызацыі нацыянальнай свядомасці. Маладая беларуская літаратура з дапамогаю народных міфалагічных сродкаў, сваёй міфалагічнай асацыятыўнасці сакральна стварае нацыянальны свет беларуса.

¹ Абуховіч А. // Анталогія беларускай паэзіі: У 3 т. Мн., 1993. Т.1. С.240.

² Купала Я. Вершы і паэмы. Мн., 1982. С.11. Наступныя старонкі гэтага выдання ўказваюцца ў тэксце артыкула ў дужках.

³ Колас Я. Выбранае. Мн., 1983. С.108.

⁴ Там жа. С.109.

⁵ Купала Я. Выбранае. Мн., 1980. С.145.

Ж.В.НЕКРАШЭВІЧ

ЯК ЗВАЛІ НЯСВІЖСКУЮ УПАДАЛЬНІЦУ МУЗ?

Пачынаючы з 80-х гадоў нашага стагоддзя на старонках айчынных літаратуразнаўчых і мастацтвазнаўчых прац усё часцей стала згадвацца славуная княгіня Радзівіл – уладальніца прыватнага тэатра ў Нясвіжы ў 1746–1752 гг., першая жанчына-драматург у Рэчы Паспалітай. Цікавасць да творчасці нясвіжскай аўтаркі ўзмацнілася пасля выхаду ў свет даследаванняў А.Мальдзіса ("На скрыжаванні славянскіх традыцый", 1980) і Г.Барышава (адпаведны раздзел у "Гісторыі беларускага тэатра", т.1, 1983; "Театральная культура Беларусіі XVIII в.", 1992). На вялікі жаль, цікавасць гэтая да нашага часу засталася пераважна вонкавай, павярхоўнай, бо ў большасці сваёй факты і назіранні, што адносяцца да творчасці княгіні Радзівіл і падаюцца ў працах беларускіх вучоных, не з'яўляюцца плёнам іх самастойных распрацовак, а сягаюць да шэрагу даследаванняў польскіх навукоўцаў – пераважна Ю.Крыжаноўскага і А.Сайкоўскага. Найбольшай "папулярнасцю" ў гэтым плане карыстаецца сапраўды каштоўная, але ў многім тэндэнцыйная праца Ю.Крыжаноўскага "Talia i Melpomena w Nieświeżu. Twórczość U.F.Radziwiłłowej", змешчаная ў кнізе "Teatr Urszuli Radziwiłłowej" (Варшава, 1961). Менавіта пад уплывам Ю.Крыжаноўскага многія беларускія даследчыкі, а ўслед за імі выкладчыкі і студэнты ВНУ сталі называць княгіню Радзівіл Уршуляй або Уршуляй Францішкай.

Як вядома, у хрысціянскай, у прыватнасці каталіцкай, традыцыі чалавек мог мець некалькі імёнаў: пасля называння нованароджанага дзіцяці бацькамі другое імя магло надавацца пры хрышчэнні. Католік мог атрымаць таксама "дадатковае" імя пры бежмаванні (бласлаўленні епіскапа). Таму беларускія князі-католікі мелі часам цэлы "шлейф" імёнаў. Так, напрыклад, поўнае імя мужа княгіні Радзівіл, князя "Рыбанькі", гучала так: Міхаіл Казімір Антоні Базыль Радзівіл. Звычайна ў афіцыйных або мемарыяльных запісах усе гэтыя імёны размяшчаліся ў пэўнай, прынятай для дадзенага чалавека паслядоўнасці. Першае імя лічылася "асноўным", яно найбольш часта ўжывалася сваякамі і сябрамі.

Княгіня Радзівіл з Вішнявецкіх мела два імя: Францішка і Уршуля. Якое з іх было асноўным і ў якой паслядоўнасці належыць іх ужываць? Бясспрэчна, што галоўнымі аргументамі пры адказе на гэтае пытанне павінны быць саманазовы нясвіжскай аўтаркі, а таксама яе называнні людзьмі, найбольш блізкімі да яе.

Літаратурная творчасць княгіні Радзівіл не абмяжоўвалася складаннем драматычных твораў для прыватнага тэатра, яе праму належалі таксама вершаваныя лісты да князя Міхала Казіміра. Адзін з іх апублікаваў Ежы Мыцельскі ў 1882 г.¹ Пасля выражэння сваёй глыбокай тугі з прычыны адсутнасці каханага мужа, пасля выказвання бясконцай адданасці і шчырага кахання княгіня Радзівіл завяршае свой ліст так:

A teraz piórem wierną kreśląc wiarę,
Te ci ponawiam obietnice stare:
Że pókim tylko rzeźwa, zdrowa, żywa,
Twojam jest żona i służa życzliwa.
Franciszka imię, przezwisko w te słowa,
Zem z Wiśniowieckich, dziś Radziwiłłowa.

Як бачым, княгіня называе сябе Францішкай. Гэтым жа імем – "Францішка княгіня з Карыбутаў Вішнявецкіх Радзівілова канюшая В.Кн.Літ." – нясвіжская паэтка падпісала 29 сакавіка 1732 г. свой рукапісны зборнік пад назваю "Manuskrypt różnych wirczów...". Імя Францішка, такім чынам, варта лічыць саманазовам нясвіжскай княгіні.

Тым жа самым імем называе сваю жонку і князь Міхал Казімір, аб чым сведчыць, напрыклад, наступны запіс у яго "Дыярывушы": "9 сакавіка. Спраўлялі мы імяніны жонкі маёй Францішкі..."² Сама ж княгіня ў адным са сваіх лістоў да мужа прыгадвае словы з яго паслання:

<...> Mnie zaś <...> ożywia i cieszy,
Gdy Twój przyjaciel z listem do mnie spiesz,
W którym z pociechą czytałam te słowa
"Kocham Franusię" i "bądź dla mnie zdrowa"³.

Нездарма і польскі вучоны А.Сайкоўскі раздзел сваёй кнігі "Od Sierotki do Rybeńki", прысвечаны князю Міхалу Казіміру і яго першай жонцы, назваў "Michasieńko i Franusia".

Звернемся да іншых сведчанняў. У 1727 г. нарадзіўся першы сын нясвіжскіх уладароў – Мікалаі Крыштаф Аўгустын Эрык. Паслужлівыя езуіты з Нясвіжскай калегіі напісалі з гэтай прычыны вершаванае віншаванне пад назваю "Księżyc księżyców, nowy maj na sarmackim niebie...". Працитуем пачатак гэтага верша:

Hojny Mikołaj, lat spokojnych kwotę
Jajmużną Polski świat opatrzy złotę,
A stąd Franciszki sarmackiej sereny
Sława na wszystkie spłynie oceany...⁴

"Сармацкая сірэна" – маці нованароджанага княжыча – названа ізноў жа Францішкай, цяпер ужо айцамі-езуітамі.

Немагчыма абысці ў нашым даследаванні і сведчання Якуба Побуга Фрычынскага, укладальніка выдання "Komedye u tragedye..." 1754 г., які ў "Прадмове да чытача" піша: "Аўтарка гэтай кнігі – Яснавяльможная княгіня Ям.Францішка Уршуля з князёў Карыбутаў Вішнявецкіх Радзівіл..."⁵ Пасля прадмовы змешчана вершаванае "Віншаванне ад Яснавяльможнай княгіні Ям.Францішкі Уршулі з Яв.Князёў Карыбутаў Вішнявецкіх Радзівіл... у дзень нараджэння 13 чэрвеня Яв.Князя Ям.Міхала Казіміра Антонія Радзівіла..."⁶ Ва ўсіх выпадках пры называнні княгіні назіраецца адпаведнасць аўтарскаму саманазову: імя "Францішка" займае першую пазіцыю.

З прыведзеных фактаў бясспрэчна вынікае, што нясвіжскую паэтку належыць называць Францішкай Уршуляй Радзівіл. Менавіта так называлі княгіню першыя польскія даследчыкі яе творчасці ў XIX ст.: М.Юшынскі, Я.Савінскі, Л.Лукашэвіч, В.Хамянтоўскі і інш. І ўсё ж адзін з іх – А.Тышынскі – у сваім артыкуле "Komedyu polska w XVIII wieku", змешчаным у часопісе "Biblioteka warszawska" за 1870 г., змяняе парадак імёнаў пры згадванні

княгіні: Уршуля Францішка. У далейшым разнабой узмацняецца. Паказальна ў гэтым плане тое, што ў 1921 г. у Польшчы выходзяць дзве кнігі па гісторыі тэатра: Ст.Віндакевіча і М.Шыйкоўскага; першы вучоны ўжывае імя Францішка Уршуля, другі – Уршуля Францішка. Увогуле ж да 1960 г. з 17 даследчыкаў 12 ставяць імя "Францішка" на першым месцы.

Адкуль жа ўзяліся гэтыя, няхай нячастыя, перастаноўкі ў парадку імёнаў княгіні? Адно з верагодных тлумачэнняў падае славуная "Польская бібліяграфія" К.Эстрэйхера. У якасці бібліяграфічнай пазіцыі тут пазначана пахавальнае казанне на лацінскай мове "Immortalitas omni Saeculorum Memoria...", напісанае езуітамі Нясвіжскай калеріі ў 1753 г. У прыведзеным тытуле пазначана, што напісаны гэты твор быў "post extremum e vita excessum Celsissimae Principis... Ursulae Franciscae Radiviliae..." ("пасля адыходу з жыцця найсвятлейшай княгіні... Уршулі Францішкі Радзівіл...").⁷ У справе перастаноўкі імёнаў княгіні не абыхлося і без уплыву двух аўтарытэтных польскіх выданняў: "Galerja Nieświezka portretów Radziwiłłowskich" (1857) Э.Катлубая і "Icones Familiae Ducalis Radivilianae" (1875) Нясецкага і Вольфа. У абодвух гэтых зборніках радзівілаўскіх партрэтаў імя княгіні пазначана наступным чынам: Уршуля Францішка.

У 1960 г. у часопісе "Zeitschrift für slawische Philologie" з'явіўся артыкул дацкага славіста А.Штэндэр-Петэрсэна, прысвечаны грунтоўнаму і глыбокаму даследаванню драматургічнай спадчыны нясвіжскай аўтаркі, пераважна ў вобласці вызначэння крыніц сюжэтаў яе п'ес. Вучоны называе княгіню Уршулю Францішка Радзівіл. У тым жа годзе ў часопісе "Prace polonistyczne" змяшчае свой артыкул С.Дурскі, дзе пры іменаванні княгіні на першае месца, таксама як і А.Штэндэр-Петэрсэн, ставіць імя Уршуля. У наступным, 1961 г., выходзіць згаданая ў пачатку артыкула кніга "Teatr Urszuli Radziwiłłowej", дзе двое вучоных – Ю.Крыжаноўскі і К.Вяжбіцка – ужываюць імёны княгіні ў перастаўленым варыянце. У "Заўвагах выдаўца" нібыта знаходзіцца вытлумачэнне гэтаму факту: прыводзіцца пачатак поўнай назвы выдання 1754 г., дзе нібыта пазначана, што камедыі і трагедыі складзены "przez JO księżnę wojewodzinę i hetmanową Ursulę z Korybutów Wiszniowieckich Radziwiłłową"⁸. Аднак на тытульным аркушы экзэмпляра гэтага выдання, які захоўваецца ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі, імя княгіні не пазначана ўвогуле⁹. Напэўна, усё ж такі найвялікшы ўплыў на Ю.Крыжаноўскага зрабіла публікацыя А.Штэндэр-Петэрсэна, бо сам артыкул польскага вучонага ў кнізе "Teatr Urszuli Radziwiłłowej" часам змяшчае ў сабе палеміку з дацкім славістам або проста апеляцыі да яго. Цікава адзначыць, што ні раней, ні пазней Ю.Крыжаноўскі не рабіў перастаноўкі імёнаў княгіні: у ягоных падручніках "Historia literatury polskiej" (1953) і "Dzieje literatury polskiej" (1979) гаворыцца ўжо пра Францішку Уршулю Радзівіл.

Парадаксальна, што менавіта варыянт 1961 г. трывала ўмацаваўся ў беларускім літаратуразнаўстве. Сярод беларускіх вучоных толькі А.І.Мальдзіс і К.Я.Шышыгіна-Патоцкая¹⁰ ужываюць правільную паслядоўнасць імёнаў княгіні.

Прымаючы пад увагу прыведзеныя аргументы (і як асноўны з іх – сама-назовы нясвіжскай аўтаркі), варта ўдакладніць напісанне імя княгіні Радзівіл. Можна, канешне, не звяртаць увагі на такую "дробязь", спасылаючыся на наяўнасць больш істотных "правалаў" у гісторыі беларускай літаратуры. Але можна прыгадаць і тое, што многія сусветна вядомыя асобы маюць па два імя, якія на ўсіх мовах называюцца ў аднолькавым складзе і з аднолькавай паслядоўнасцю: Вольфганг Амадэй Моцарт, Іаган Вольфганг Гётэ, Ганс Хрысціян Андэрсэн... Значыць, і наша "беларуская Сафо" заслугоўвае таго, каб звацца правільна і дакладна: Францішка Уршуля Радзівіл.

¹ Mysielski J. Matka księcia Panie Kochanku // Przegląd Polski. 1882. T.63. S.369–370.

² Цыт. па: Sajkowski A. Z dziejów teatru Nieświeckiego // Pamiętnik teatralny. 1961. R.10. Z.3(39). S.424.

³ Цыт. па: Sajkowski A. Od Sierotki do Rybki. Poznań, 1965. S.150.

⁴ Ibid. S.151.

⁵ Komedye u tragedye... przez Jaśnie oświeconą księżnę z Xiażąt Wisniowieckich Korybutów Radziwiłłową... złożone... [Zolkiew], 1754. С.13 н.н. (Пераклад наш – Ж.Н.).

⁶ Ibid. S.15.

⁷ Гл.: Estreicher K. Bibliografia polska. Ogólnego zbioru t. XXVI. Kraków, 1915. S.109. (Пераклад наш – Ж.Н.)

⁸ Гл.: Teatr Urszuli Radziwiłłowej. Warszawa, 1961. S.211.

⁹ Гл.: Komedye y tragedye... С.1 н.н.

¹⁰ Гл.: Мальдзіс А.І. На скрыжаванні славянскіх традыцый. Мн., 1980. С.249, 304; Шышыгіна-Патоцкая К.Я. Скарбы Нясвіжа. Мн., 1993. С.126 і наст.

С.В.КАВАЛЁЎ

САКРАЛІЗАЦЫЯ ШТОДЗЁННАГА ПОБЫТУ (Паэзія ў пратэстанцкіх канцыяналах XVI ст.)

Першыя ў беларускай літаратуры друкаваныя паэтычныя творы з'явіліся на пачатку эпохі Рэнесансу: старабеларускія вершы ў пражскіх выданнях Францыска Скарыны, лацінамоўныя вершы і паэмы Яна Вісліцкага і Міколы Гусоўскага, выдадзеныя ў Кракаве. Далейшае развіццё паэзіі звязана з дзейнасцю брэсцкіх і нясвіжскіх друкарняў у 50-60-х гг. XVI ст. У гэты перыяд у беларускай літаратуры з'яўляюцца першыя польскамоўныя вершы і паэмы.

Развіццю паэзіі спрыяў рэфармацыйны рух, прадстаўнікі якога актыўна выкарыстоўвалі вершаваную форму дзеля папулярызацыі новых рэлігійных поглядаў у грамадстве. У 1558 г. у берасцейскай друкарні Станіслава Мурмэліуса пабачыў свет кальвінскі канцыянал «Pieśni chwalebne Boskich», падрыхтаваны Янам Зарэмбам. Кніга не захавалася да нашага часу, але 38 песень з яе перадрукаваў Ян Секлюцыян у свой спеўнік «Pieśni chrześcijańskie» (Królewiec, 1559), а ў 1937 г. першыя старонкі арыгіналу знайшоў у бібліятэцы Кёнігсбергскага ўніверсітэта і апублікаваў польскія вучоны Станіслаў Кот¹. Паводле выдання Я.Секлюцыяна і публікацыі С.Кота можна дакладна рэканструяваць структуру брэсцкага канцыянала.

Пачыналася кніга з вершаванай прадмовы «Do wszęch pana Boga miłujasuch», у якой укладальнік тлумачыў канцэпцыю зборніка і шукаў прыхільнасці чытачоў. З першых радкоў прадмовы бачна, што ў адрозненне ад аўтараў-католікаў, якія прызначалі свае канцыяналы выключна для святочных набажэнстваў у касцёле, Я.Зарэмба ахвяраваў свой спеўнік усім праўдзівым вернікам для штодзённага ўжытку, выказваючы спадзяванне:

Abowiem się zład nauczą jako wierzyć mają,
A społem się i modlitwam świętym przyzwyczają,
A potem też panu Bogu ku czci zaśpiewają,
Ty Piosneczki które tuła swem porządkiem mają;
Na każdy czas dnia i nocy z pilnością zebrane²...

Дэмакратычнасць, уласцівая пратэстанцкім аўтарам, у Я.Зарэмбы асабліва выразная, свядомая. Некалькі разоў падкрэслівае ён у прадмове, што сабраў песні «dla ludu prostego», «człowieku prostemu», ды й называе сабраныя ім творы сціпла: «piosneczki». Затое ўвесь свой крытычны запал скіроўвае супраць прыдворнага асяроддзя і асабліва – супраць свецкіх дам:

Acz to wmówić trudno w taki co radzi prożnują,
Bo ci z Krześciańskich Piosnek sobie więc kuglują,
A zową je żebraczymi, śpiewać się ich wstydzą,
Iż się nimi białe głowy owy świeckie brzydzą.³

Цяжка паверыць, але складальнік першага паэтычна-музычнага зборніка, выдадзенага на тэрыторыі Беларусі, з дакорам адзначае засілле любоўных песень пры дварах беларуска-літоўскіх магнатаў, папракае легкадумных паненак, якія ахвотна спяваюць песні пра сардэчныя пакуты закаханых («łotrówskim śpiewaniem» называе такія спевы Я.Зарэмба) і пагарджаюць духоўнымі спевамі на славу Бога («świat z robożności szydzi»).

Я.Зарэмба асуджае этычныя нормы і эстэтычныя густы прыдворнага асяроддзя, але спадзяецца, што з'яўленне канцыянала выправіць нарэшце сітуацыю, што сабраныя ім песні будуць цікавымі як для простых людзей, так і для аматараў рафінаванай паэзіі і музыкі:

Dla tych którzy w figurnym się śpiewaniu kochają,
A radszej się takowymi piosnkami zabawiają,
Niż owemi o Wenusie a zdradnej miłości,
Kórych się już byli jęli i ludzi też prości.⁴